

Радојица Јовићевић*

О ПСАЛТИРУ ШТАМПАРИЈЕ ЦРНОЈЕВИЋА И ЛИЧНИМ ИМЕНИМА У ЊЕМУ

I

У Православној Цркви Псалтир је најзаступљенија старозаветна књига. У свеукупном седмичном богослужењу Православне Цркве цео Псалтир се прочита једном, а у време Великога поста два пута за недељу дана.

Псалми се у Новом завету веома често или цитирају или парафразирају, било као месијанска пророчанства, било као молитвено обраћање Богу, било као прослављање Творца и Сведржитеља. Апостол Павле у Посланици Колошанима саветује хришћане: "... у свакој мудрости учите и уразумљујте себе: псалмима, славопојима и пјесмама духовним, у благодати пјевајући Господу у срцима својим"¹, а Коринћанима поручује: "Кад се сабирате сваки од вас има псалам, има поуку, има језик, има откривење, има тумачење: све ово нека буде за изграђивање"². А апостол Јаков вели: "Злопати ли се ко међу вама - нека се моли. Је ли ко весео - нека пјева псалме"³.

Псалми, наравно, на првом месту и изнад свега изражавају дубоку веру у Бога, али уз то, у њима су изражена и најразличитија човекова осећања - од крајње потиштености до радраганости, од вапаја за Божјом помоћи до благодарности за његова добротина, од патње до тријумфа како појединца, тако и читавог народа, од човекова сагледања властите сићушности пред пространством свемира до сазнања да га је Бог "учинио ... мало мањим од анђела", да га је поставио "госпо-

* Др Радојица Јовићевић, Филолошки факултет, Београд.

¹ Колошанима посланица Павлова 3, 16.

² Коринћанима посланица I Павлова 14, 26.

³ Посланица Јаковљева 5, 13.

даром над дјелима руку својих" и да је све "метнуо пред ноге његове"⁴.

На универзални значај Псалтира указује и Свети Атанасије Велики: "Ја мислим да је речима ове књиге измерен и обухваћен читав људски живот, сва душевна стања, све помисли... Свако може наћи поуку у божанским псалмима... као да су баш за њега писани"⁵. А Свети Григорије Ниски у Беседи на дан Вазнесења вели: "Како је пријатан сапутник људима у сваком периоду њихова живота пророк Давид! Како се он само добро прилагођава сваком духовном узрасту, одређујући му разноврсне вежбе! С дечицом Божјом он се весели, с одраслима се подвизава, младиће поучава, старце окрепљује - свима бива све: војницима - оружје, подвижницима - поука, онима који се обучавају за борбу - вежбалиште, победницима је венац, на дочецима је весеље, на сахранама - утеха. Нема тренутка у животу нашем који би био лишен његове разноврсне помоћи. Има ли икоје молитве коју пророк Давид не би појачао? Има ли икојега празника, који овај пророк не би учинио радоснијим?"⁶ А брат Св. Григорија Ниског, Свети Василије Велики Псалтир назива "најкориснијом књигом"⁷.

И у српској богослужбеној и културној традицији Псалтир има веома значајно место. У Карејском типичу - уз Мирослављево јеванђеље једном од најстаријих сачуваних споменика српске културе и писмености 12. века (1199. год.) - Свети Сава прописује монасима да - поред интензивнога читања псалама на богослужењу "по светогорској пракси" - све "што остане од Псалтира, то изговори било дању било ноћу, само да се Псалтир испева за дан и ноћ".

У књизи Станоја Станојевића и Душана Глумца "Свето Писмо у нашим старим споменицима" прикупљени су сви цитати и изрази из Светога Писма, употребљени у оригиналној средњовековној српској књижевности - "у житијима, похвалним словима, повељама, записима и летописима"⁸. Најчешће се цитирају псалми. Од 2000, тачније од 1933 цитата, чије је порекло утврђено, 729, дакле, више од 1/3 (прецизно: 37,71%) узето је из Псалтира. После псалама најчешће се цитирају Јеванђеља (568 пута или 29,38%), затим Посланице апостола Павла (246 пута или 12,72%) итд. Псалме најчешће цитира Доментијан

⁴ Псалам 8, 5-6.

⁵ Исп. Архимандрит Никифор, Библијская энциклопедия, Москва 1891, 584-585.

⁶ о. с. 585.

⁷ Исп. Псалтир с посљедовањем Ђурђа Црнојевића 1494, Цетиње 1986, лист 3.

⁸ Исп. Ст. Станојевић и др Д. Глумац, Свето писмо у нашим старим споменицима, Српска Краљевска Академија, Београд 1932.

(208 пута), па Теодосије (74 пута), Данило и његови наста-вљачи (укупно 196 пута), Стеван Првовенчани (28 пута), Свети Сава (16 пута).

Ове цифре егзактно говоре о значају Псалтира у српској средњовековној духовној традицији.

И имајући у виду управо такву традицију и такав значај псалама, "благоверни и Богом чувани војвода Зете господин Ђурђе Црнојевић" - у време кад сагледа "недостајање светих књига", које настаде "пљачком и уништавањем од порода агарјанскога" - одлучи да храмове православне снабде најважнијим богослужбеним књигама, уврстивши међу њих и - како сам каже - "душеспасоносну књигу" - Псалтир.

Да је Ђурађ Црнојевић веома добро познавао псалме види се и из поговора и у Октоиху и у Псалтиру. Његова реченица у поговору Октоиха "и ступише незнабошци у достојање Божје, цркве разрушише" - у ствари је сажета парафраза првога стиха 79. псалма: "Боже, незнабошци дођоше у достојање твоје; оскрнавише храм твој свети, Јерусалим претворише у зидине." И још нешто. Ђурађ Црнојевић је штампањем Псалтира имао у виду не само богослужбену употребу ове старозаветне књиге, него и њену много ширу намену и универзалну вредност њену, о чему управо говори у поговору Псалтира: "Овом душеспасоносном књигом, званом Псалтир, прослављамо Бога и уживамо у богатству Светога Писма, као што они у рају уживају у мирису цвећа. И свако ко жели - наслађује се богато, и ко је прочита - наћи ће сваку утеху и задовољство, ма ко да је: било да је цар или свештенослужитељ, било да је кнез или да је неук, било да је ко ђаволским мрежама запао у многе напасти - свако ће утеху наћи. Јер ова књига је васпитач разборитости, она отклања бриге, чувар је девствености, утврда брака, животни је учитељ, повод је сваком доброчинству, а изнад свега је измирење са Богом и од Бога усиновљење. Свако ко чита ову књигу треба усрдно да пази да му једина корист буде спасење душе, како због мале несмотрености не би доживео велику штету. Све остало - сујетно је и кратковремено, и заиста је брзопролазно, јер се смрћу све открива. И тешко тада онима који добрих дела немају, а од њих сам први ја", смерно - попут апостола Павла - завршава Ђурађ Црнојевић свој део поговора Псалтиру.

Из оваквих речи јасно је зашто и како се Псалтир нашао - да се савремено изразим - "у издавачком плану" штампарије Црнојевића и зашто данас обележавамо пет стотина година Псалтира Ђурђа Црнојевића.

II

Лична имена су најинтернационалније речи, јер лако прелазе из народа у народ, распрострањују се обично веома далеко од територије на којој су се први пут појавила. При том она, наравно, лако мењају свој првобитни лик зато што морају да се прилагоде нормама језика у који улазе. А кад већ уђу у један језик, онда се та имена почињу понашати као и домаћа, добијају различите ликове од којих се даље могу изводити најразличитији хипокористици. Довољно је указати само на судбину грчкога личног имена Γεωργιος и то само у српском језику. Ту су и Георгије и Ђеорђије, и Ђорђије и Ђорђија, и Ђурађ и Ђурђе, и њихови многи хипокористици типа Ђуро, Ђоко, Ђоле и сл., с најразличитијим деминутивним, дериватима и варијететима.

Сва лична имена у Псалтиру штампарије Црнојевића страног су порекла и представљају старословенско наслеђе грцизираних и грчких личних имена, која су се - улазећи у старословенски језик - прилагодила словенској граматичкој структури углавном на два начина: најчешће морфолошком адаптацијом, то јест, ослањајући се на словенске личне апелативе, и мањи број деривационом адаптацијом, то јест, суфиксално, ослањањем - у мери у којој је то било могуће - на постојећа словенска лична имена.

Четири стотине година од најстаријих сачуваних старословенских споменика из 11. века до краја 15. века кад је одштампан Псалтир Ђурђа Црнојевића, није кратак период у коме не би могло доћи до евентуалне даље адаптационе модификације тих имена у складу с историјским развитком српскога језика. Зато сам и приступио поређењу личних имена у Псалтиру Црнојевића с личним именима у старословенским споменицима. За такву анализу, пак - по мом мишљењу - потребно је одвојити лична имена која се јављају у самом Псалтиру, као делу Библије, од личних имена која се налазе у Посљедованију. Сва лична имена која се јављају у самом Псалтиру су библијска, док су лична имена у Посљедованију најчешће календарска, мада има и библијских. Разлика је у томе што календарско име не мора бити и библијско - и највећи њихов број то и није - а библијско лично име може и ући међу календарска имена. Нису, наиме, сва библијска лична имена - што је разумљиво - ушла у хришћански календар.

С обзиром на ограничено време за излагање, као и на ограничен број страница за објављивање, потпунију анализу личних имена у Псалтиру Црнојевића остављам за другу, надам

се скороу прилику, а овде ћу указати само на најважније карактеристике ономастикона овога споменика.

У самом Псалтиру Ђурђа Црнојевића, дакле у оном библијском делу, има 53 лична имена, а у Посљедованију 419 личних имена, од којих 19 "псаламских". Тридесет и четири имена из псалама не јављају се у Посљедованију. "Псалтирска имена" поредио сам с личним именима у Синајском псалтиру, старословенским спомеником из 11. века, а имена из Посљедованија поредио сам с личним именима из Супрасалскога зборника, Енинскога апостола, Синајскога еухологија и других старословенских споменика, а најчешће с именима у Асеманову јеванђељу, које садржи и најбоље сачувани месецослов у старословенским споменицима.

Лична имена у Псалтиру штампарије Црнојевића у поређењу с личним именима у старословенским споменицима - колико год је то могуће и колико год је то у складу с њиховом адаптацијом - испољавају наглашено приближавање писању тих имена у грчком језику. То се подудара с оним што је утврдила Јасмина Грковић у својој хвале вредној књизи "Језик Псалтира из штампарије Црнојевића", што, уосталом, важи и за све инкунабуле ове штампарије. Управо зато вреди овде подсетити на Јагићев закључак у вези с ободским Октоихом, чији "текст и састав представљају ревидирану верзију старословенског превода, плод покушаја да се стари српски текст осмогласника исправи према најбољој грчкој рукописној традицији"⁹.

Таква тенденција код личних имена у Псалтиру Ђурђа Црнојевића огледа се, између осталог, у следећем:

У Псалтиру Црнојевића тежи се ка писању удвојених самогласника код појединих грцизираних личних имена, а у Синајском псалтиру у таквим случајевима није ретка контракција вокала, на пример: $\alpha\alpha\rho$ нь ('Ααρών) 686, 13; - $\alpha\rho\omega\eta$ нь 1386, 19;

У Псалтиру Црнојевића грчкој ω чешће одговара Ψ а у Синајском псалтиру Θ : $\iota\omega\sigma\iota\phi$ (Ιωσηφ) 72в, 13 - $\iota\psi\sigma\iota\phi$ 136,2;

У Псалтиру Црнојевића се чувају удвојени сугласници, а у Синајском псалтиру на: $\alpha\sigma\sigma\upsilon\rho$ (Ασσουρ) 59,8 - $\psi\sigma\sigma\upsilon\rho$ 1116, 4. Удвојеним сугласницима у Псалтиру Црнојевића одговара понекад у Синајском псалтиру до непрепознатљивости испреметан лик, на пример: $\alpha\mu\mu\omega\eta$ нь ('Αμων) 59,6 - $\mu\alpha\mu\eta$ нь 111,20 (персонифицирани етник);

⁹ Исп. Надежда Р. Синдик, Значај старих предговора и поговора за књижевну историју, Зборник ЦАНУ: Црнојевића штампарија и старо штампарство, Подгорица 1994, 52.

У Псалтиру Црнојевића чува се "*theta*", а у Синајском се пише обично Т: **НАДАЊЪ** (Ναδαν) 38,18 - **НАТАЊЪ** 646:1.

О приближавању грчком тексту сведоче и наслови псалама у Псалтиру Црнојевића: према грчком τω Δαβιδ Ψαλμός обично стоји **ΨΑΛΜΩΣ ДАВИДОУ** или **ДАВИДОУ РАБОУ ГОСПОДНЮ ПСАЛОМЪ**. Ова употреба посесивнога датива је чак образложена у предговору Псалтира Црнојевића: "недоумлевають нѣци поучѣ въ надъписании **ΨΑΛΜΩΣ** двѣоу пишѣтъ, а не ДАВИДОВЪ. вѣдомо боуди ѣко въ грѣчьскомъ ѣзыкоу тако лежитъ" ("У недоумици су неки што у насловима пише ПСАЛАМ ДАВИДУ, а не ДАВИДОВ. Нека се зна да у грчком језику тако стоји"). Ово, међутим - по мом мишљењу - не треба схватити као калкирање, већ као сасвим обично адекватно изражавање категорије посесивности средством, које је својствено и грчком и српском језику. Дечанске хрисовуље су препуне посесивног датива типа: "а синѣ толоу милешѣ и ѣште имѣ братѣ гюрьгѣ, а отцѣ имѣ храниславѣ"¹⁰ Иако и у савременом српском језику посесивнога датива има до миле воље, ја ћу овде ипак навести пример из народне поезије:

"Страхин-бане, ти соколе српски,
Твоме ђогу и твоме јунаштву
Свуд су броди ђе кођ дођеш води".

Што се тиче личних имена у Посљедованију, овде ћу указати само на календарска имена, која су се у старословенском језику завршавала на -иј, а у Псалтиру Црнојевића имају завршетак -ије, на пример: **АТАНАСИЈЕ** 256,23; **ИГНАТИЈЕ** 237 б, 12; **ГРИГОРИЈЕ** 218 б, 12; **МАКАРИЈЕ** 348 б, 4; **ГЕЊЕРГИЈЕ** 192 б, 20. Тај старословенски завршетак -иј (**АТАНАСИИ**, **ИГНАТИИ**, **ГРИГОРИИ**, **МАКАРИИ**, **ГЕЊЕРГИИ**), заправо је калк грчкога завршетка ιος // ει ος, којим се завршава највећи број грчких и мањи број грцизираних личних имена што су ушла у старословенски језик. Имена с таквим - како би рекао Андре Вајан "књишким" завршетком - још у старословенском језику имала су вокатив на -ије, што је одударало од -iо деклинације. Исти такав вокатив имају имена тога типа и у Псалтиру Црнојевића: **АЛЕЋИЈЕ** 243 б, 19; **АНДОН ІЕ** 234 б, 16; **ДЕЊДОСИЈЕ** 232 б, 26 итд. Очигледно, захваљујући овом вокативном завршетку, календарска имена типа **АТАНАСИИ** ослободила су се у номинативу књишкога завршетка -иј, заменивши га вокативним -ије. Питање је само, откуда код тих

¹⁰ Исп. Радојица Јовићевић, Један граматички калк и његова разночтенија, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 1987-1988, Београд 1990, 72-73.

имена још у старословенском језику у вокативу наставак дру-кчији од *-io* деклинације, то јест - откуда *-ије*? По мом мишљењу, овде је утицао вокатив мушких личних имена, која су се деклинирала по *-ia* деклинацији, типа *ЏАХАРИЊА*, *ИСАЊА* и сл., чији вокатив гласи *ЏАХАРИЊЕ*, *ИСАЊЕ* и сл.

У народним говорима отишло се и даље, па су под утицајем имена типа *ЈЕРЕМИЊА*, *ИСАЊА*, *ЏАХАРИЊА* и сл. поједина имена на - *ије*, чак и као монашка имена, добила у номинативу завршетак *-ија*. Ето зашто се у "Лажном цару Шћепану Малом" игуман - који и говори народски - не зове ТЕОДОСИЈЕ, него ТЕОДОСИЈА МРКОЈЕВИЋ, што се - чини ми се - често преврћу и погрешно и изговара и пише: ТЕОДОСИЈЕ.

III

И најзад - још неколико речи о самом издању "Псалтира с посљедованијем" штампарије Црнојевића. Као што је познато, три године пре штампарије Црнојевића, године 1491, у Кракову је штампано, такође ћирилицом, неколико православних богослужбених књига, али на рускословенском. У литератури се наводе: 1. Осмогласник, 2. Часословец, 3. Псалтир, 4. Триод посни и 5. Триод цветни.

Што се тиче Краковскога псалтира, спомиње га 1721. године Нижегородски архиепископ Питирим у свом делу "Праћка против расколничких питања". Спомиње се још и 1779. године у Бакмејстеровој књизи "Оглед о Библиотеци Академије наука". После њих - упркос најбрижљивијем истраживању - нико никада није видео тај Псалтир.

Године 1822. Јозеф Добровски претпоставља да су тражени Псалтир и Часослов Краковски - једна иста књига. То мишљење касније прихватају и други истраживачи (Иван Каратајев, Ефимиј Карски)¹¹. Реч је, дакле, о деловима Псалтира, то јест о псалмима који се читају на богослужењима садржаним у Часослову.

Није ли онда цетињски Псалтир с посљедованијем најстарији сачувани Псалтир штампан ћирилицом?

¹¹ Исп. И. Каратаев, Описание славяно-русских книг напечатанных кирилловскими буквами 1491 1730, С-Петербург 1878, 8-9.

Радојица ЙОВИЧЕВИЧ

О ПСАЛТЫРИ ТИПОГРАФИИ ЦРНОЕВИЧА И ИМЕНАХ
СОБСТВЕННО ЛИЧНЫХ В НЕЙ

Резюме

Труд состоит из двух частей. В первой части автор говорит о месте и значении Псалтыри в сербской богослужбной и культурной традиции, документируя это и точными данными о цитировании Библии в нашей оригинальной средневековой литературе. В этом отношении Псалтырь является наиболее часто цитированной книгой у нас, даже чаще, чем Евангелие. И именно из-за такого значения Псалтыри в сербской средневековой духовной традиции, подчеркивает автор, ясно почему Джурадж Црноевич включил эту верхзаветную книгу в "издательский план" своей типографии.

Во второй части этого труда автор сопоставляет имена собственно личные в Псалтыри Црноевича типографии с именами собственно личными в старословянских памятниках. Из такого анализа видно, что при писании имен собственно личных в Црноевича Псалтыри проявляется подчеркнутая приближенность в писании этих имен /столько, сколько это позволяет их славянское приспособление писания этих имен/ в греческом языке. Вообще говоря, это относится ко всем первопечатным книгам Црноевича типографии, в которых стремилось к исправлению старого сербского текста согласно с лучшей греческой рукописной традицией.